

Szwankowska, Hanna

Zbiory Komisji Badań Dawnej Warszawy

Almanach Muzealny 1, 285-300

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Hanna Szwankowska

ZBIORY KOMISJI BADAŃ DAWNEJ WARSZAWY

Komisja Badań Dawnej Warszawy została zainicjowana i zorganizowana w 1951 r. przez Stanisława Żaryna, architekta-konserwatora, twórcę odbudowy Strony Dekerta i jej adaptacji na siedzibę Muzeum¹. Była to placówka naukowa, mająca za zadanie prowadzenie badań dotyczących Starego i Nowego Miasta w oparciu o pełną bazę źródłową. Zniszczenie najstarszych dzielnic stworzyło – chociaż brzmi to szokująco – niepowtarzalną okazję do prowadzenia badań terenowych, które mogły pogłębić wiedzę o założeniu miasta i jego najwcześniejszej historii. W miarę postępu prac badawczych program Komisji znacznie poszerzono². Decyzję o zawieszeniu działań Komisji, jako samodzielnej placówki naukowej, organizacyjnie związanej z Towarzystwem Miłośników Historii podjęły władze Warszawy wobec zmiany przepisów budżetowych w sprawie dotacji (miasto finansowało Komisję od 1957 r.). W związku z tym Muzeum Historyczne m.st. Warszawy w dniu 1 stycznia 1969 r. przejęło Komisję Badań Dawnej Warszawy i całość jej zbiorów proponując zatrudnienie pracownikom naukowym

¹ H. Szwankowska, A. Żarynowa, *Stanisław Żaryn konserwator zabytków Warszawy 1913–1964*, Katalog wystawy, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, czerwiec–lipiec 1981, Warszawa 1981, s. 54, il. 35; S. Żaryn, *Trzyścieście kamienic staromiejskich. Strona Dekerta*. Do druku przygotowała H. Szwankowska, Warszawa 1972, s. 199, il.; H. Szwankowska, *Wspomnienie o Stanisławie Żarynie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” XI: 1995, z. 1, s. 75–81.

² O pracach Komisji zob. H. Szwankowska, J. Parnowski, S. Żaryn, *Komisja Badań Dawnej Warszawy T.M.H. Sprawozdanie z pracy za lata 1951–1963*, „Rocznik Warszawski” V: 1964, s. 314–332; H. Szwankowska, *Sprawozdanie z działalności Komisji Badań Dawnej Warszawy (1951–1968)*, „Kronika Warszawy” 1970, 1/70 s. 182–189; też, *Komisja Badań Dawnej Warszawy. Prace architektoniczne i historyczne*, „Kronika Zamkowa” 1991, nr 1 (23), s. 3–21, il.

Komisji w wyodrębnionym Dziale³. Otrzymał on nazwę Dział Badań Rozwoju Przestrzennego Warszawy i Kultury Materialnej, kustoszem została Hanna Szwankowska, dotychczasowy (od 1964 r.) kierownik Komisji.

Komisja mieściła się wówczas w kilku pokojach w Mansjonarii – kamienicy przy ulicy Świętojańskiej 2. W lipcu 1970 r. nowy Dział Muzeum przeniósł się do nowej siedziby przy placu Zamkowym 10, w budynku wzniesionym dla Komisji Badań Dawnej Warszawy, Towarzystwa Urbanistów Polskich i innych instytucji związanych z Warszawą⁴. Nowy lokal był przystosowany do potrzeb Komisji i jej zbiorów.

Na jesieni 1972 r. nastąpiła reorganizacja Działu i podział jego zbiorów. Na placu Zamkowym pozostały zbiory archeologiczne Komisji w nowo utworzonym Dziale Archeologicznym Muzeum, którego prowadzenie powierzono Aleksandrze Świechowskiej. W latach 1952–1956 była ona kierownikiem Działu Archeologicznego Komisji, a przedtem prowadziła badania na terenie Zamku Królewskiego w ramach prac Muzeum Archeologicznego.

Od 1971 r. Dział Archeologiczny Muzeum znacznie rozszerzono i zaczęto prowadzić intensywne prace badawcze na terenie Zamku i placu Zamkowego⁵. Zbiór Działu Architektonicznego dawnej Komisji przeniesiono do siedziby Muzeum i stał się on podstawą nowo utworzonego Gabinetu Planów i Rysunków Architektonicznych, którego organizacją zajęli się Hanna Szwankowska i Jerzy Gromski. Pod opieką H. Szwankowskiej w Muzeum znalazły się również zbiory dawnego Działu Historycznego Komisji oraz jej akta ogólne, organizacyjno-prawne.

AKTA ORGANIZACYJNO-PRAWNE KOMISJI

Akta te pochodzą z lat 1951–1968, a więc obejmują całą działalność Komisji i liczą 226 jednostek archiwalnych. Są to teczki, skoroszyty, księgi, zachowane w 100% w stanie bardzo dobrym. W 1985 r. zostały one

³ Do pracy w Muzeum przeszli: Sławomira Ciepela, Lidia Eberle, Waleria Krzyżanowska, Zbigniew Rewski, Hanna Szwankowska, Romana Zdziarska.

⁴ Redakcja Varsavianów PWN z redakcją „Kroniki Warszawy” i „Encyklopedią Warszawy”, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Inicjatorem wybudowania tej wspólnej siedziby był S. Żaryn, projektantami J. Bogusławski i B. Gniewiewski. Budowę sfinansował Społeczny Fundusz Odbudowy Warszawy.

⁵ A. Świechowska, *Sprawozdanie z badań archeologicznych na Zamku Królewskim w Warszawie w 1971 r. w: Siedem wieków Zamku Królewskiego w Warszawie*, Warszawa 1972, s. 41–62; *taż*, *Nowe materiały do historii budowy Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Rocznik Warszawski” XV: 1979, s. 85–104, *taż*, *Badania archeologiczne a odbudowa Zamku Królewskiego i jego otoczenia*, „Kronika Zamkowa” 1991, nr 1(23), s. 30/47; *taż*, *Badania archeologiczne a odbudowa Zamku Królewskiego i jego otoczenia*, „Kronika Zamkowa” 1991, nr 1(23), s. 30–47.

uporządkowane przez piszącą te słowa, która sporządziła ich karty archiwalne i inwentarz z obszernym wstępem. Przedtem, w roku 1972, przeprowadzono niewielkie szkartowanie, likwidując drugorzędne akta finansowe i organizacyjne oraz zbędne kopie (razem 23 jednostki).

W tym niewielkim, ale cennym zespole archiwalnym można wyróżnić następujące grupy:

1. Memoriaty w sprawie powołania, zorganizowania i finansowania Komisji.

2. Regulaminy Komisji, zmieniające się wraz z kolejną przynależnością do jednostek organizacyjnych, posiadających osobowość prawną (Komisja nie mogła jej otrzymać).

3. Protokoły posiedzeń Prezydium, Biura Wykonawczego i Rady Naukowej Komisji.

4. Plany pracy działów: Historycznego, Archeologicznego i Architektonicznego.

5. Sprawozdania roczne z działalności podstawowej i finansowej.

6. Korespondencja.

7. Umowy o dzieło i zlecenia.

8. Akta personalne pracowników merytorycznych i administracyjnych z wyjątkiem osób, które 1 stycznia 1969 r. przeszły do pracy w Muzeum Historycznym, a także teczki zbiorcze pracowników działów Archeologicznego i Architektonicznego, zatrudnianych na krótkotrwałe zlecenia (studenci i pracownicy fizyczni) przy pracach terenowych.

9. Teczki dotyczące postaci i działalności Stanisława Żaryna (oprócz teczki jego akt personalnych) zawierające materiały do działalności organizacyjnej w Komisji, notatki naukowe, nekrologi, wspomnienia oraz materiały do wystaw poświęconych Żarynowi, organizowanych w latach 1981–1982 w czterech miastach.

10. Sprawy socjalne i administracyjne, w tym korespondencja dotycząca lokali Komisji.

11. Notatki do prasy i wycinki prasowe o działalności Komisji.

12. Wystawy Komisji w 1954 i 1966 r. z fotografiami.

13. Akta dotyczące współpracy z różnymi instytucjami.

14. Kronika Komisji z lat 1951–1958 (zeszyt).

15. Akta Działu Historycznego: plany pracy, sprawozdania miesięczne, kwartalne, roczne oraz plany i konspekty planowanej monografii Starego i Nowego Miasta.

16. Akta Działu Badań Terenowych (później dział Archeologiczny i Architektoniczny): plany pracy, sprawozdania, notatki Stanisława Żaryna i Zdzisława Tomaszewskiego; materiały dotyczące wierceń badawczych, rejestracji cegły, murów obronnych.

17. Sprawozdanie ze sprawdzania w terenie hipotezy Tadeusza Zagrodzkiego rozmierzenia miasta lokacyjnego Warszawy.
18. Teczki dokumentujące życie koleżeńskie w Komisji.
19. Księgi: dzienniki korespondencyjne i książki kasowe.
20. Książka decyzji i zarządzeń kierownika Komisji S. Żaryna.
21. Kontrolka pracy pracowników Sekcji Architektonicznej.
22. Inwentarz archiwum architektonicznej Komisji.
23. Egzemplarze numerów czasopism o Komisji i S. Żarynie.
24. Odbitki z czasopism naukowych i popularnonaukowych z artykułami pracowników Komisji.

ZBIORY DZIAŁU HISTORYCZNEGO

Podstawowe zainteresowania badawcze Komisji kierowały się ku dziejom rozwoju przestrzennego, zabudowy i kultury materialnej najstarszych dzielnic Warszawy, a także – w pierwszym okresie jej istnienia – ku zagadnieniom demograficznym. Przeprowadzono szeroką kwerendę archiwalną, przede wszystkim w Archiwum Głównym Akt Dawnych, wykonując odpisy i ekscerpty z większości akt zespołów: Stara Warszawa, Nowa Warszawa i Warszawa Ekonomiczne. W mniejszym stopniu interesowały Dział zespoły: Archiwum Skarbu Koronnego, Metryki Koronnej, akt podworskich, akt Rządu Gubernialnego, Rady Stanu. Kwerenda objęła również zbiory rękopisów bibliotek naukowych Warszawy, Krakowa i Wrocławia, Archiwum Hipoteki Warszawskiej, odtwarzające się po zniszczeniach wojennych zasoby Wojewódzkiego Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, gdzie zapoznano się z tak cennymi varsavianami, jak Zbiory Korotyńskich i Teki Przyborowskiego (wypisy archiwalne i zbiory wycinków z prasy warszawskiej XIX i XX w.). Kompletowano „bieżące” materiały dla trwającej odbudowy Starego i Nowego Miasta. W początkowym okresie prac Komisji, nastawionym na intensywne prace terenowe, pierwszym „usługowym” zadaniem Działu Historycznego było pospieszne przygotowywanie dokumentacji stanowisk pracy architektów i archeologów. Opierano się przede wszystkim na literaturze, wspomnianych zbiorach Wojewódzkiego Archiwum Państwowego oraz napływających materiałach z kwerend archiwalnych; prace historyków z Działu, podobnie jak pracowników Działu Terenowego musiały być podporządkowane terminom obowiązującym poszczególne odcinki odbudowy Starego Miasta.

Kwerendy archiwalne przeprowadzali nie tylko stali pracownicy Działu, lecz również archiwiści i historycy związani z Komisją zleceniami. Na początku naszej działalności należy podkreślić prace zespołu pod kierunkiem prof. dr. Adama Wolffa, cenionego archiwisty i badacza średniowiecza

polskiego, który przy przygotowywaniu do druku indeksów *Księgi Radzieckiej Starej Warszawy* z lat 1447–1527⁶ (częściowo finansowanego przez Komisję) wykonał żmudną pracę zestawienia wzmianek o posesjach staromiejskich z teŝe księgi oraz z pierwszej księgi ławniczej. Zestawienia te pozwoliły na uściślenie najstarszego planu miasta Starej Warszawy. Prace nad rekonstrukcją dalszych planów historycznych Warszawy prowadził Dział Historyczny metodą retrospektywną, wychodząc od taryfy łokciowego z 1784 r., w której po raz pierwszy wprowadzono numerację posesji przyjętą potem jako numery hipoteczne. Ustalano kolejność zmian własności posesji, które w taryfach i innych źródłach historycznych były określane nazwiskami właścicieli, sąsiedztwem i niezbyt precyzyjnymi określeniami ulic. Stanowiło to podstawę do opracowania planów Starego i Nowego Miasta. Część została opublikowana, część znajduje się w zbiorach Działu (obecnie w Gabinetcie Planów i Rysunków Architektonicznych), część wykonano dla stałej ekspozycji Muzeum Historycznego. Ta zespołowa praca pozwoliła na przygotowanie wydawnictwa źródłowego *Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości z lat 1510–1770*⁷, rozszerzyła także materiał badawczy do pierwszych publikacji Komisji: *Szkice Staromiejskie* i *Szkice Nowomiejskie*⁸. W obu tych tomach znalazły się teŝ pierwsze publikacje dotyczące kultury materialnej mieszkańców oparte na materiale z wykopalisk Komisji. W *Szkicach Nowomiejskich*, dzieje tej dzielnicy zostały opracowane po raz pierwszy i doprowadzone aż do odbudowy powojennej.

W latach sześćdziesiątych Komisja poszerzyła krąg zainteresowań badawczych obejmując nimi Warszawę w ówczesnych granicach administracyjnych ze szczególnym uwzględnieniem Pragi. Dzieje Pragi od XVI do początku XIX w. objęto wszechstronną kwerendą archiwalną (równolegle prowadzono badania archeologiczne) i zaowocowały paroma opracowaniami⁹. Jednocześnie z pracami kolegów z Działu Architektonicznego

⁶ *Księga radziecka miasta Starej Warszawy*, t. I (1447–1527), wyd. A. Wolff, Wrocław 1963, s. 613.

⁷ *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770*, wydały: A. Berdecka, J. Rutkowska, A. Sucheni-Grabowska, H. Szwankowska, Warszawa 1963, s. 517, *Indeksy* opracowali: J. Rutkowska, R. Zdziarska, H. Szwankowska, Z.A. Wójcik, Warszawa 1965, s. 173.

⁸ *Szkice Staromiejskie*, praca zbiorowa pod red. O. Puciaty, H. Szwankowskiej, E. Szwankowskiego, S. Żaryna, Warszawa 1955, s. 209; *Szkice Nowomiejskie*, praca zbiorowa pod red. jw., Warszawa 1961, s. 268.

⁹ T. Wyderkowa, *Dzieje Pragi do 1656*, „Rocznik Warszawski” V: 1964, s. 5–26; teŝ, *Ludność Pragi w II połowie XVIII w.*, w: *Warszawa XVIII wieku*, z. 1, Studia Warszawskie, t. XII, Warszawa 1972, s. 149–189; teŝ, *Urbanizacja i zagospodarowanie prawobrzeżnej Warszawy w okresie od XVI do początków XIX w.*, w: *Dzieje Pragi*, Warszawa 1970, s. 137–152; teŝ, *Zniszczenie Pragi na przełomie XVIII i XIX w.*, „Rocznik Warszawski” XII: 1974, s. 49–80; H. Szwankowska, *Komora Wódna na Pradze*, „Rocznik Warszawski” XVII: 1974, s. 81–109.

zajmowano się dziejami budownictwa mieszkaniowego, zwłaszcza kamienicy mieszczańskiej; opracowano dzieje warszawskiej kamienicy gotyckiej¹⁰, opublikowano przyczynki do badań nad kamienicą siedemnastowieczną oraz kamienicą i budownictwem drewnianym z XVIII w.¹¹ Do kamienicy dziewiętnastowiecznej zebrano bogatą dokumentację fotograficzną. Udokumentowanie budownictwa dziewiętnastowiecznej Pragi (również zanikającego drewnianego) było jednym z zadań Pracowni Fotograficznej Komisji¹². Wyniki prac terenowych i wszechstronna kwerenda archiwalna na terenie Polski zaowocowała rozprawą doktorską R. Zdziarskiej o dziejach budowy zespołu augustiańskiego przy ulicy Piwnej¹³. Badania dziejów budowy zespołów pałacowych Warszawy siedemnasto- i osiemnastowiecznej nie wyszły poza etap kwerendy.

Dział Historyczny Komisji przygotował również popularne przewodniki po Warszawie. Pierwszy wydano w 1963 r., drugi zaś opublikowany w 1966 r. zawierał niezafałszowane informacje o dziejach Warszawy w drugiej wojnie światowej¹⁴. Jego szata wydawnicza odbiegała niestety znacznie od propozycji autorów. Przygotowany starannie przewodnik dla cudzoziemców nie znalazł wydawcy.

Materiały archiwalne Działu Historycznego Komisji znajdują się pod opieką Biblioteki Muzeum. Powyższa charakterystyka pracy Działu wyjaśnia zakres jego archiwalnej spuścizny zawartej w teczkach i kartotekach. Teczki zgrupowano rzeczowo w obrębie dziewięciu działów.

W dziale I – ogólne opracowania o Warszawie – znajdują się m.in. dokumentacja do badań terenowych, materiały i notatki do wydawnictw Działu Historycznego: *Szkiców Staromiejskich* i *Szkiców Nowomiejskich*,

¹⁰ S. Żaryn, *Kamienica warszawska XV i XVI wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” VIII: 1963, z. 2, s. 103–126; tenże, *Dom gotycki przy ul. Brzozowej nr 5 w Warszawie*, jw., s. 255–262; J. Widawski, *Średniowieczny dom miejski w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” XXX: 1985, z. 2, s. 135–151.

¹¹ J. Rutkowska, S. Żaryn, *Wnętrze kamienicy barokowej*, w: *Szkice Staromiejskie*, jw., s. 177–197; H. Szwankowska, *Wnętrza warszawskich domów z XVIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” VIII: 1960, nr 3, s. 313–335; też, *Budownictwo mieszkaniowe w Warszawie II połowy XVIII w.*, „Rocznik Warszawski” VII: 1966, s. 188–194; też, *Drewniana zabudowa mieszkaniowa Warszawy Oświecenia*, w: *Warszawa XVIII wieku*, z. 1, Studia Warszawskie, t. XII, Warszawa 1972, s. 191–228.

¹² Pracownię prowadziła wówczas W. Krzyżanowska; obecnie fotografie znajdują się w Dziale Ikonograficznym Muzeum.

¹³ Romana Zdziarska, *Kościół i klasztor augustianów w Warszawie. Dzieje architektury od XIV do XVIII wieku ze szczególnym uwzględnieniem okresu baroku*. Rozprawa doktorska na Wydziale Historycznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, maszynopis (1969).

¹⁴ *Mały przewodnik po Warszawie*, praca zbiorowa pod red. S. Żaryna, Warszawa 1963, s. 168; *Warszawa. Przewodnik*, praca zbiorowa, Warszawa 1966, s. 350.

przewodników po Warszawie, a także opracowania Żaryna o Bloku Muzealnym, materiały do Turniejów Wiedzy o Warszawie. Działy II–VII obejmują historię Starego i Nowego Miasta, a częściowo Warszawy w podziale chronologicznym (II – do 1595 r., III – lata 1596–1730, IV – lata 1730–1795, V – lata 1795–1915, VI – 1916–1939, VII – 1939–około 1955). Dział VIII to archiwalia do dziejów Pragi oraz maszynopisy opracowań. W działach II–VII na początku zgrupowano materiały archiwalne, następnie teksty artykułów i opracowań zamawianych przez Komisję u autorów z zewnątrz i później wydanych, jak też tekstów publikowanych i niepublikowanych pracowników Komisji, w tym wstępne wersje rozdziałów do przygotowywanej lecz zaniechanej monografii Starego i Nowego Miasta. W dziale VII obejmującym zniszczenia i odbudowę dzielnicy staromiejskiej zwracają uwagę ankiety dotyczące odbudowy poszczególnych kamienic, przeprowadzone u projektantów, którzy zarejestrowali m.in. autentyczne fragmenty budynków. W dziale tym znajdują się również materiały z sesji zorganizowanej przez Muzeum w roku 1978, z okazji 25 rocznicy oddania do użytku Traktu Starej Warszawy.

Dział IX zawiera (w 30 pułdach) kartoteki z wypisami m.in. z Album Civium Starej Warszawy z lat 1668–1755 i Nowej Warszawy z lat 1750–1794, Libri consultationum Civitas Antiquae Varsoviae z lat 1669–1792, Taryfy pomiaru łokciowego miasta obojczy Warszawy z 1784 r. Wśród roboczych kartotek pomocniczych są kartoteki właścicieli domów Starego i Nowego Miasta z XVI–XVIII w. oraz zabudowy mieszkalnej z okresu Oświecenia z informacjami archiwalnymi, ikonograficznymi i przypuszczalnym określeniem czasu budowy.

Inwentarz kartkowy zbioru sporządzony został przez H. Szwanowską w czasie porządkowania spuścizny w 1988 r.

ZBIORY DZIAŁU ARCHITEKTONICZNEGO

Architekci pracujący w tym Dziale¹⁵ prowadzili badania własne oraz wspólnie z archeologami. Komisja nie była pierwszą instytucją naukową, która zainteresowała się badaniami zabudowy Starej Warszawy. Inwentaryzację murów z fragmentami gotyckimi dostępnymi przed odgruzowaniem

¹⁵ W pierwszych latach prac Komisji Badań Dawnej Warszawy istniał Dział Prac Terenowych, prowadzony przez inż. arch. Z. Tomaszewskiego, pracownika naukowego Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. Dział podzielony był na sekcje: Archeologiczną, którą kierowała A. Świechowska i Architektoniczną kierowaną przez inż. arch. T. Mischała. Gdy Sekcje stały się odrębnymi działami i odszedł z Komisji T. Mischał, Dział Architektoniczny prowadził Z. Tomaszewski. Po jego wyjeździe do Francji zastąpił go E. Kierzenkowski.

Starego Miasta przeprowadził Zakład Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej w 1948 r., a prace pomiarowe podjęło Biuro Projektów przy Zakładzie Osiedli Robotniczych, przygotowując podkłady dla projektantów. Komisja dalej prowadziła i pogłębiła te badania śledząc kolejne fazy budowy poszczególnych obiektów. „Rozwarstwienia chronologiczne” budynków dały graficzny przekrój przemian budowlanych z próbą datowania. Metoda wypracowana przez architektów pod kierunkiem inż. arch. Zdzisława Tomaszewskiego polegała na datowaniu odkrywanych murów na podstawie wymiarów i cech zewnętrznych cegły¹⁶. Pomocną była znajomość form budowlanych i architektonicznych w Polsce oraz wyniki penetracji archeologicznych. Na podstawie obiektów datowanych przez źródła ułożono tabelki wymiarów cegły używanej w Warszawie od XIV do końca XVIII w.

Graficzne opracowania wyników rozwarstwień i materiały ikonograficzne umożliwiały rekonstrukcje teoretyczne obiektów, a także były pomocą dla projektantów odbudowy.

Architekci wspomagali też archeologów przy badaniach terenowych nad rozstrzygnięciem hipotez o czasie założenia Warszawy. Jednym z najważniejszych zadań były badania murów obronnych. Badania te przyniosły poważne i nowe ustalenia co do ich przebiegu zarówno od strony Podwala jak i od strony Wisły, gdzie ciąg ich był dotąd nieznany. Nowością było odkrycie konstrukcji muru wewnętrznego na odcinku od placu Zamkowego do ulicy Piekarskiej. Jeżeli chodzi o bramy miejskie badania terenowe i historyczne pozwoliły na szczegółowe opracowania wjazdu północnego, tzn. Bramy Nowomiejskiej i Barbakanu¹⁷, odnalezienie fundamentów Bramy Pobocznej znanej z rysunku Vogla, fragmentów fundamentów furt Białej i Gnojnej uwidocznionych na panoramach od strony Wisły. Interesującym znaleziskiem był gotycki dom zawieszony na łukach ponad ulicą Przymurną, odnaleziony na posesji przy ulicy Brzozowej 5. Atrakcyjnym elementem okazał się łuk bramy z nadwieszeniem ściany pierwszego piętra od ulicy Celnej z bogatymi detalami. Wyniki badań stały się podstawą do projektu odbudowy domu z ukazaniem fragmentów, które nigdy nie były widoczne jednocześnie¹⁸.

Przebadanie mieszczańskiej zabudowy gotyckiej doprowadziło do ustalenia typu późnośredniowiecznej warszawskiej parceli. Układy wykształcone w XV w. przetrwały do zniszczeń w 1944 r. Ustalono typy kamienic

¹⁶ Z. Tomaszewski, *Badania cegły jako metoda pomocnicza przy datowaniu obiektów architektonicznych*, Zeszyty naukowe Politechniki Warszawskiej, *Budownictwo*, 1955, z. 4.

¹⁷ Z. Tomaszewski, *Obwarowania Warszawy i obrona północnego wjazdu do miasta*, w: *Szkice Staromiejskie*, jw. s. 97–120.

¹⁸ Zob. przypis 10.

w wiekach XV–XVIII. O typologii kamienicy czternastowiecznej trudno mówić wobec odnalezienia tylko jednego obiektu. Niewielkie były możliwości zapoznania się z gotyckim detalem zabudowy mieszczącej. Wyniki badań terenowych ogłoszono w *Tece Konserwatorskiej*, szersze zaś ujęcie tematu zawiera praca doktorska Stanisława Żaryna z 1962 r. i późniejsze o 20 lat opracowanie Jarosława Widawskiego¹⁹.

W dziale budownictwa sakralnego największym osiągnięciem było odkrycie gotyckich fragmentów kościoła Św. Marcina przy ulicy Pivnej, znajdujących pod posadzką barokowej świątyni. Badania te przeprowadzono przy okazji zakładania centralnego ogrzewania podczas odbudowy kościoła. Odkryto dwie fazy budowy gotyckiej i to, że kościół był orientowany, a więc prezbiterium miał w miejscu obecnej kruchty. Wyniki badań terenu augustiańskiego opracowano graficznie dla kolejnych faz zagospodarowania działki (całość dziejów założenia była tematem pracy doktorskiej R. Zdziarskiej).

Pomiary piętnastowiecznych relikwów kościoła Św. Jerzego, które wyłoniły się podczas odgruzowywania ulicy Świętojerskiej na Nowym Mieście oraz odnalezienie w Archiwum Głównym Akt Dawnych pomiaru z 1836 r. pozwoliły na rekonstrukcję planu kościoła wraz z rzutem sklepień²⁰.

Zainteresowanie twórczością siedemnastowiecznego architekta Tylmana z Gameren skierowało uwagę Komisji na założenie klasztorne Sakramentek, dawny pałac Kotowskich na tym terenie i kaplicę Kotowskich przy kościele Dominikanów (Św. Jacka). Kwerenda archiwalna i badania terenowe umożliwiły graficzne opracowania dziejów terenu między Rynkiem Nowego Miasta a podnóżem skarpy²¹.

W kościele Św. Jacka architekci dokonali rozwarstwienia poszczególnych elementów zabudowy dominikańskiej. W kościołach parafialnych obu miast: Św. Jana i Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny Komisja nie prowadziła systematycznych badań, ale była wzywana doraźnie do rysunkowego udokumentowania relikwów gotyckich.

Dział Architektoniczny prowadził też badania kilku obiektów użyteczności publicznej. Szczegółowe badania Baszty Mostowej przy ulicy Mostowej przyniosły odkrycie ciekawych detali: gzymsu, sgraffita, strzelnic,

¹⁹ T. Mischał, S. Żaryn, *Najstarsza kamienica warszawska*, w: *Tece Konserwatorska*. z. 4, *Stare Miasto w Warszawie. Odbudowa*, Warszawa 1956, s. 19–40.

²⁰ S. Żaryn zaprojektował konserwację ruiny z podciągnięciem do powierzchni zarysu fundamentów – projekt niezrealizowany; – zob. H. Szwankowska, A. Żarynowa, *Stanisław Żaryn konserwator...*, katalog wystawy, poz. 107–110.

²¹ J. Glinka i S. Żaryn, *Adam i Małgorzata Kotowscy, ich życie i mecenat na Nowym Mieście*, w: *Szkice Nowomiejskie*, jw., s. 181–216.

ostrołukowych przejazdów. Można było wykonać graficzne rozwarstwienie cenne dla projektanta adaptacji budynku²². Pomierzono i częściowo rozwarstwiono zachowane mury spichrzów przy ulicach Brzozowej i Bugaj²³, pracowano przy dokumentacji odkrytych reliktów szpitali: Św. Łazarza przy murach obronnych od Wisły, Św. Ducha „za murami” i Św. Ducha na augustiańskiej posesji Piwna 9/11.

Dla studiów porównawczych w czasie prac przy kościele Św. Marcina przeprowadzono pomiary gotyckich świątyń augustiańskich w Ciechanowie i Rawie Mazowieckiej.

Dokumentacja rysunkowa Działu stanowi część integralną Gabinetu Planów i Rysunków Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Zasób ten można podzielić na kilka grup tematycznych: plany Starego i Nowego Miasta i całej Warszawy, dokumentacja rysunkowa kamienic i innych obiektów zabytkowych z terenu Starego i Nowego Miasta, dokumentacja murów obronnych, dokumentacja wybranych obiektów zabytkowych z terenu całej Warszawy, rekonstrukcje rysunkowe wybranych obiektów, inwentaryzacja detali kamienic, projekty odbudowy dzielnicy staromiejskiej, dokumentacja rysunkowa obiektów pozawarszawskich²⁴.

Grupa I: plany Starego i Nowego Miasta, a także całej Warszawy i wybranych posesji zabytkowych Warszawy.

Materiały archiwalne: a) podkłady robocze planów Nowego i Starego Miasta w skali 1:250 i 1:1000 oparte na planie z 1938 r. (z warstwicami); b) odrisy wszystkich sekcji planu Warszawy Koriota z 1818 r. znajdującego się w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy; c) odrisy z materiałów archiwalnych Archiwum Głównego Akt Dawnych: plany fragmentów Starego i Nowego Miasta, Pragi oraz wybranych posesji zabytkowych m.in. ogrodów przy pałacach, Cytadeli.

Opracowania: a) mapa osadnictwa okolic Warszawy w XIII w.; b) mapa rozmieszczenia kościołów murowanych na Mazowszu w XIV i XVI w.; c) plany Starego i Nowego Miasta w skali 1:250 z zaznaczeniem pozostałości murów gotyckich; d) hipoteza planów lokacyjnych Starej i Nowej Warszawy²⁵; e) rekonstrukcje rysunkowe planu Starej Warszawy na lata: około 1500, około 1600, 1650, 1669, 1743 oraz planu Starej i Nowej Warszawy

²² H. Szwankowska, *Basza Mostowa*, „Stolica” 1967, nr 32, s. 13.

²³ H. Szwankowska, *Spichrze na Starym Mieście w Warszawie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” II: 1954, nr 1–2, s. 297–298.

²⁴ J. Rutkowska, R. Zdziarska (Pomiary Komisji Badań Dawnej Warszawy) w: *Katalog pomiarów zabytków architektury i budownictwa*. Ośrodek Dokumentacji Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, Warszawa 1967, s. 523–587.

²⁵ T. Zagrodzki, *Analiza rozplanowania Starego Miasta w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” I: 1956, z. 3, s. 255–266.

w 1790 r. i 1852 r. – opracowania na podstawie materiałów archiwalnych; f) plany Starej i Nowej Warszawy z zaznaczeniem zniszczeń 1945 r., zachowanych elementów zabytkowych w obiektach odbudowanych; g) plany Warszawy z 1960 r. opracowane do *Małego przewodnika po Warszawie* (1963).

Grupa II: dokumentacja rysunkowa i fotograficzna kamienic i innych obiektów zabytkowych z terenu Starego i Nowego Miasta zawierająca: a) odbitki ozalidowe rysunków inwentaryzacyjnych wykonanych w końcu lat dwudziestych i w latach trzydziestych naszego wieku przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej pod kierunkiem prof. Oskara Sosnowskiego, twórcy Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej; b) odbitki inwentaryzacji przeprowadzonej przez Wydział Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy po 1945 r.; c) inwentaryzację pomiarową Komisji, jej dokumentację fotograficzną; d) projekty odbudowy kamienic oraz nielicznych innych obiektów (elewacje, rzuty poszczególnych kondygnacji, przekroje, kłady dachów, detale). Zwraca uwagę dokumentacja obiektów nieistniejących, np. zajazd na Rybakach, zabudowa ulicy Rycerskiej.

Oczywiście nie wszystkie kamienice mają w swoich teczkach pełną dokumentację. Niektóre, np. blok północny Rynku Starego Miasta, zespół augustiański czy kościół Św. Jerzego, zawierają bogaty zbiór, inne mniejszy, są też te czki w których jest tylko parę rysunków czy notatek pomiarowych. Stan zachowania tej dokumentacji jest różny: odbitki ozalidowe bledną i zanikają (z wyjątkiem inwentaryzacji przedwojennych), należałoby więc przedsięwziąć dużą akcję ich powielenia lub utrwalenia w jakiś nowoczesny, dostępny obecnie sposób techniczny. Niektóre kalki są naddarte, lecz uszkodzenia nie są wielkie. Uwagi te odnoszą się również do grupy następczej, w znacznie mniejszym stopniu do innych grup tematycznych.

Grupa III: dokumentacja rysunkowa murów obronnych. Ten bardzo bogaty zbiór zawiera materiały inwentaryzacyjne Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, Komisji Badań Dawnej Warszawy oraz projekty odbudowy wykonane w Pracowni Projektowej Wydziału Architektury PW pod kierunkiem prof. Jana Zachwatowicza i inż. arch. Zdzisława Tomaszewskiego. W ostatnich latach dokumentacja ta była podstawą opracowań dr. Jarosława Widawskiego²⁶.

Grupa IV: dokumentacja rysunkowa obiektów zabytkowych poza terenem Starego i Nowego Miasta. Znajdujemy tu materiały inwentaryzacyjne

²⁶ J. Widawski, *Mury obronne*, w: *Miasto Warszawa. Stare Miasto, Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. XI, cz. I *Stare Miasto*, Warszawa 1993, s. 114–124; tenże, *Początki i rozwój murowanych obwarowań Warszawy przed epoką broni palnej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” XV: 1970, z. 3, s. 239–252.

kamienic osiemnasto- i dziewiętnastowiecznych (ulice: Bednarska, Grzybowska, Długa, Krakowskie Przedmieście, Leszno, Nowy Świat) wykonane przez Zakład Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej i Wydział Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy, a także badania Komisji niektórych obiektów, jak dworek przy ulicy Targowej 22, zabudowa parceli przy ulicy Ratuszowej 5 – teren kościoła Matki Boskiej Loretańskiej, dokumentacja wierceń badawczych przy pałacu Kazimierzowskim na Krakowskim Przedmieściu, opracowanie fotogrametryczne elewacji kamienicy przy ulicy Świerczewskiego 75 (dawne Leszno), obecnie aleja Solidarności.

Grupa V: rekonstrukcje rysunkowe obiektów istniejących i nieistniejących. Zaliczyć tu można rekonstrukcje opracowane na podstawie badań terenowych, historycznych, materiałów ikonograficznych: ratusza Starej Warszawy dla XVI w. i końca XVIII w., fasady kościoła Św. Jana: gotyckiej, renesansowej, neogotyckiej, Bramy Krakowskiej z końca XVIII w.²⁷, gotyckiego kościoła i klasztoru Augustianów, pałacyku Baya przy ulicy Miodowej nr hip. 438 (ob. 12), a także osiemnastowiecznej zabudowy mieszkalnej.

Grupa VI: inwentaryzacja detali kamienic staromiejskich. Są tu rysunki inwentaryzacyjne portali i obramień okiennych odbudowanych kamienic staromiejskich (wybranych) z zaznaczeniem autentycznych fragmentów.

Grupa VII: projekty odbudowy dzielnicy staromiejskiej. Najpełniejsza dokumentacja projektowa dotyczy bloku północnego Rynku – Strony Dekerta. Projekt odbudowy i adaptacji na Muzeum i Archiwum Warszawy wykonał Stanisław Żaryn z zespołem; są tu również rysunki wyposażenia wewnątrz z meblami, oświetleniem itp.²⁸ Znacznie mniejsza objętościowo jest dokumentacja przedwojenna adaptacji trzech kamienic (nr 34–38) staromiejskich na Muzeum Dawnej Warszawy, autorstwa Jana Zachwatowicza. W zbiorze znajdują się też (zrealizowane lub nie) projekty wstępne S. Żaryna innych kamienic staromiejskich: z ulic Brzozowej, Jezuickiej, Wąskiego i Szerokiego Dunaju, Nowomiejskiej; projekt Żaryna odbudowy kolumny króla Zygmunta III. Dla innych bloków rynkowych i przyrynkowych mamy projekty wykonane przez Pracownię Architektury Przedsiębiorstwa Konserwacji Zabytków.

Jeśli chodzi o architekturę sakralną znajdują się w tej grupie rysunki J. Zachwatowicza dotyczące katedry Św. Jana oraz projekty S. Żaryna baptysterium i kilku detali dla tejsze świątyni oraz trwałego zabezpieczenia

²⁷ J. Rutkowska, *Brama Krakowska w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” VIII: 1963, z. 3–4, s. 239–252.

²⁸ S. Żaryn, *Trzynaście kamienic staromiejskich. Strona Dekerta*, do druku przygotowała H. Szwankowska. Towarzystwo Miłośników Historii, Biblioteka Historyczna im. Tadeusza Korzона, nr 35, Warszawa 1972, ss. 199.

ruiny kościoła Św. Jerzego, całkowita dokumentacja Bronisława Iwańczyka²⁹ odbudowy kościoła Św. Benona.

Grupa VIII: spuścizna Stanisława Żaryna – obiekty warszawskie i pozawarszawskie. Wymieniliśmy już opracowania i projekty kierownika Komisji związane z dzielnicą staromiejską. W zbiorze Komisji jest komplet jego prac projektowych zrealizowanych i niezrealizowanych. Do niezrealizowanych należą projekty odbudowy kościołów Kanoniczek na placu Teatralnym i Dzieciątka Jezus przy ulicy Moniuszki, opracowanie urbanistyczne wylotu ulicy Podwałe na plac Zamkowy i projekt urbanistyczny północnej pierzei placu Teatralnego, oba w związku z konkursem na pomnik Bohaterów Warszawy. Niezrealizowany został projekt odbudowy pałacu Pusłowskich przy Nowym Świecie 53, a zrealizowano projekty willi przy ulicy Myśliwieckiej 10, pałacyku Fanshawów przy ulicy Puławskiej 107a i inne. Ze spuścizny S. Żaryna są też inwentaryzacje i projekty odbudowy zabytków pozawarszawskich, jak Zamku w Sandomierzu, materiały do katedry w Poznaniu, kościołów w Domaniewicach, Bolimowie, Łomży, kamienic w Brzegu, Jeleniej Górze, Kłodzku.

Na zakończenie informacji o zbiorach Działu Architektonicznego Komisji Badań Dawnej Warszawy przytoczyć należy opinię badacza dziejów architektury z Politechniki Warszawskiej, dawnego kolegi z Komisji: „jest to unikatowy w skali światowej zespół dokumentacyjny obejmujący całe średniowieczne miasta”³⁰.

ZBIORY DZIAŁU ARCHEOLOGICZNEGO

Działania archeologiczne Komisji miały na celu zbadanie przede wszystkim takich zagadnień jak: a) osadnictwo przed lokacją miasta, b) plan obu najstarszych miast warszawskich z jego elementami, c) mury obronne, d) kultura materialna mieszkańców. Problemy te rozszerzano w miarę badań o nowe zagadnienia, bez których zrozumienie rozwoju organizmu miejskiego byłoby niepełne. W związku z tym w krąg zainteresowania włączono również badania nad zapleczem osadniczym dawnej Warszawy oraz rozszerzono je na obiekty z XVI–XVIII w.³¹

²⁹ W zbiorach Gabinetu Planów i Rysunków Architektonicznych są również projekty odbudowy warszawskich zabytków: J. Bieńkowskiego, Z. Stępińskiego, M. Zachwatowiczowej, B. Zborowskiego.

³⁰ J. Widawski, *Średniowieczny dom miejski w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” XXX: 1985, z. 2, s. 135–151.

³¹ A. Świechowska, Z. Tomaszewski, *Prace konserwatorskie archeologiczne. Prace terenowe KBDW w r. 1952*, „Ochrona Zabytków” VI: 1953, z. 2/3, s. 165–169; A. Świechowska, Z. Tomaszewski, *Komisja Badań Dawnej Warszawy, Sprawozdanie z wyników prac terenowych w 1953 r.* „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” II: 1954, nr 3,

Badania dokonywane dzięki wykopom archeologicznym oraz za pomocą wierceń nie wykazały istnienia śladów osadnictwa z czasów przedlokacyjnych, a więc z XIII w. Prowadzono je na placu Zamkowym, w rejonie kościoła Św. Jerzego i na Rynku Nowego Miasta, gdzie według panujących wówczas hipotez miało istnieć osadnictwo wcześniejsze od Starej Warszawy³². W badaniach nad elementami planu miasta rozpoznano układ i rozplanowanie najstarszych działek miejskich (z połowy XIV w.); najbardziej czytelnym obiektem okazało się stanowisko przy Rynku Starego Miasta 14 (1952 r.). Zlokalizowano na tyłach ulicy Pivnej 33 uliczkę Żydowską, która nie figuruje już na planach Warszawy w XVIII w.³³ Dzięki badaniom na Kanonii odkryto najstarszy cmentarz parafii Św. Jana. Natomiast prace na Nowym Mieście obaliły hipotezę o jego „starszości”: pierwsze ślady osadnictwa sięgają tak samo jak przekazy źródłowe XV w. Ustalono pierwotny poziom ulicy Brzozowej: 6 m w części północnej do 10 m w części południowej poniżej obecnego poziomu; ulica znajdowała się po zewnętrznej stronie murów.

Szczególną uwagę w okresie kilku lat poświęcano zagadnieniu fortyfikacji Starej Warszawy. Odkryto istnienie w XIV w. gliniano–ziemnego wału w okolicy Podwala, istnienie fosy w XV–XVIII w. (natrafiono w niej na ślady pieca garncarskiego i ślady pochówków, zapewne z czasu najazdu szwedzkiego). Odsłonięto fundamenty dawnych baszt i bram miejskich; badania pozwoliły na wykreślenie na planie miasta muru obronnego od strony Wisły, a także na stwierdzenie, że mury obejmowały swym zasięgiem również Zamek. Obaliło to występującą w literaturze historycznej początków naszego wieku hipotezę o mniejszym zasięgu murów. Badania murów prowadzono w ścisłej współpracy z kolegami z Działu Architektonicznego.

Niełatwa była praca archeologów w owych latach odbudowy Starego Miasta, w dużej mierze uwarunkowana terminami prac budowlanych na poszczególnych odcinkach, terminami egzekwowanymi bezwzględnie. W okresie „planowej” gospodarki dotrzymywanie krótkich terminów inwestycyjnych (i ich skracanie) wynikało z przesłanek politycznych i propagandowych. Pośpiech „budowlanych” był jedną z przyczyn błędów

(c.d. przypisu 31) s. 548–549; J. Parnowski, *Prace archeologiczne Komisji Badań Dawnej Warszawy w r. 1961*, „Rocznik Warszawski” III: 1962, s. 363–366; W. Szczygielska, *Komisja Badań Dawnej Warszawy, prace archeologiczne*, „Kronika Zamkowa” 1991, nr 1(23), s. 22–29.

³² A. Świechowska, *O najdawniejszej Warszawie*, „Wiadomości Archeologiczne” XX: 1954, z. 3, s. 221–233; też, *Początki osadnictwa na terenie Nowego Miasta w: Szkice Nowomiejskie*, jw., s. 10–26; też, *Dyskusja o najdawniejszym grodzie warszawskim*, „Warszawskie materiały archeologiczne” VI: 1971, s. 369.

³³ A. Berdecka, O. Puciata, J. Rutkowska, H. Szwanowska, *Ulice Starego Miasta*, w: *Szkice Staromiejskie*, jw., s. 1–95.

wykonawstwa i towarzyszył stale pracy naszych archeologów wkładających maksimum wysiłku i młodzieńczy zapał w realizację podjętych zadań.

W wyniku prowadzonych wykopalisk po raz pierwszy znaleziono przedmioty z okresu późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w skali masowej, liczba ich bowiem sięga około 100 000. Stworzyło to realne możliwości badań nad kulturą materialną i warunkami życia mieszkańców Warszawy. Zabytki to: wyroby gliniane – naczynia kuchenne i stołowe, kafle³⁴, dachówki, fajki oraz przedmioty szklane powszechnego użytku i luksusowe, a także przedmioty z drewna, metalu, rogu, skóry i różnego rodzaju kości zwierzęce świadczące o rodzaju żywienia mieszkańców miasta. Część tych wykopalisk została opracowana, najwięcej publikacji poświęcono garncarstwu i szklarstwu³⁵.

Wyniki badań prezentowane były wielokrotnie na międzynarodowych kongresach i konferencjach, na których pionierska, nawet w skali europejskiej działalność Komisji Badań Dawnej Warszawy budziła duże zainteresowanie.

Całość materiału zabytkowego znajduje się w Dziale Archeologicznym Muzeum Historycznego m.st. Warszawy na placu Zamkowym. Niektóre zabytki zinwentaryzowano w całości (zabytki skórzane), inne w większości (kafle, szkło), a inwentaryzacja i opracowywanie przez pracowników Muzeum pozostałych jest w toku. W Dziale znajduje się również doku-

34 A. Świechowska, *Kafle warszawskie*, w: *Szkice Staromiejskie*, jw., s. 161–173; *Wyroby rzemieślnicze w Polsce w XIV–XVIII w.*, praca zbiorowa, w: *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*, t. XIV, 1971; M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII w.*, w: *Studia i Materiały...*, t. LVIII, 1987; J.W. Marek, *Wzory obuwia warszawskiego z końca XIV wieku*, w: *Szkice Staromiejskie*, jw., s. 143–148; L. Eberle, *Źródła do poznania technologii kroju i szycia obuwia warszawskiego z XVI w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” XXXIII: 1985, z. 3, s. 199–210; też, *Rękawiczka średniowieczna „Z otchłani wieków”* XXXVI: 1970, z. 3, s. 260–265; też, *Torebki dawnych warszawiaków*, „Kronika Warszawy” 1984, nr 1/83, s. 139–147; L. Eberle, W. Pela, *Rzemiosło warszawskie w XIV w.*, w: *Z dziejów rzemiosła warszawskiego* pod red. B. Grochulskiej i W. Prussa, Warszawa 1983, s. 11–26.

35 A. Gardawski, J. Kruppe, *Późnośredniowieczne naczynia kuchenne i stołowe*, w: *Szkice Staromiejskie*, jw., s. 123–139; J. Kruppe, *Studia nad ceramiką XIV wieku ze Starego Miasta w Warszawie*, Wrocław 1961, ss. 232; tenże, *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław, 1967; tenże, *Badania fizykochemiczne ceramiki warszawskiej XIV–XVIII w.*, Wrocław, 1973; tenże, *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*, Wrocław 1981, ss. 233; S. Ciepiała-Kubalska (40 prac) m.in.: *Szkło osiemnastowieczne Starej Warszawy*, Warszawa 1977, ss. 140; też, *Z badań nad XVIII-wiecznymi szklanymi naczyniami gospodarczymi*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia, Nauki humanistyczno-społeczne*, XII: 1987, z. 177, s. 112–121; też, *Szklence flekowane ze Starego Miasta w Warszawie (XIV–XV – 1 ćwierć XVII wieku)*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia* XIX: 1991, z. 223, s. 25–42.

mentacja rysunkowa 37 stanowisk stałych z terenu Starego i Nowego Miasta oraz 114 stanowisk pogotowia archeologicznego, z czego około połowa obejmuje teren całej Warszawy, w tym głównie Pragi. Prace terenowe i cenniejsze zabytki archeologiczne mają również dokumentację fotograficzną.

W latach pięćdziesiątych Komisja Badań Dawnej Warszawy prowadziła także wiercenia archeologiczne w celu przesłedzenia układu stratygraficznego; wykonano 297 otworów wiertniczych na placu Zamkowym, ulicy Brzozowej, na Rynku Nowego Miasta, na Rybakach oraz na Międzymurzu. Wiercenia te mają swoją dokumentację.

Materiały zabytkowe Komisji udostępniano na wystawie własnej w 1954 r. w lokalu Muzeum Historycznego i na wystawie *Wykopaliska warszawskie* w 1963 r. w Muzeum Archeologicznym. Stanowią one w Muzeum Historycznym część ekspozycji stałej dotyczącej dziejów rzemiosła oraz od 1990 r. są prezentowane w podziemiach Zamku Królewskiego na dużej stałej wystawie *Rzeczy codzienne z wykopalisk zamkowych i staromiejskich*.

Muzeum Historyczne m.st. Warszawy podjęło trud publikacji ciągłej źródeł archeologicznych zarówno do dziejów Zamku Królewskiego jak i Starej i Nowej Warszawy³⁶.

³⁶ R. Kozłowska, *Szkło*, w: *Źródła archeologiczne do dziejów Zamku Królewskiego oraz Starej i Nowej Warszawy*, z. 1, Materiały do wystawy *Rzeczy codzienne z wykopalisk zamkowych i staromiejskich*, Warszawa 1994, ss. 42; K. Meyza, *Ceramika zdobiona XVI–XVII w.*, w: *Źródła archeologiczne...*, z. 2, Warszawa 1996, s. 131, il.